

Rozdział I. Sprawa *Kudła v. Poland* z 2000 r.: zasada godności człowieka w porządku prawnym Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

T. Jasudowicz

§ 1. Wprowadzenie

Przyjmuję założenie, że sformułowany przez organizatorów naszego wspólnego przedsięwzięcia naukowego temat, uwidoczniony w tytule niniejszego rozdziału, jest dla mnie wiążący, bo przemyślany w kontekście całości monografii i harmonizujący z nią, w tym sensie, że ma do spełnienia konkretne funkcje z punktu widzenia innych opracowań cząstkowych i wspomnianej całości.

Zwrot „godność człowieka” stawia autora wobec fundamentalnej kategorii, która wyznacza właściwy przedmiot badania w niniejszym rozdziale monografii. Waga tej kategorii, jej wyjściowe i najzupełniej podstawowe znaczenie w całym gmachu prawa międzynarodowego praw człowieka każą wyrazić zdziwienie, że w całym systemie normatywnych formuł Konwencji termin ten w ogóle nie występował, a pojawił się dopiero w preambule Protokołu Nr 13 do EKPC w sprawie wyeliminowania kary śmierci we wszelkich okolicznościach¹.

¹ Protokół Nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczący zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach (Dz.U. z 2014 r. poz. 1155) (*Protocol No. 13 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, concerning the abolition of the death penalty in all circumstances*, ETS No. 187). Protokół ten został otwarty do podpisu 3.5.2002 r., wszedł w życie 1.7.2003 r. W ust. 1 preambuły podkreśla się, „że prawo każdej osoby do życia jest w demokratycznym społeczeństwie wartością podstawową oraz że zniesienie kary śmierci istotne jest dla ochrony tego prawa oraz dla pełnego uznania przyrodzonej godności wszystkich istot ludzkich”. Tekst Protokołu nr 13 do EKPC [w:] M. Balcerzak (oprac.), Między-

Przeciwnie, w systemie uniwersalnym kategoria ta jest należycie dostrzeżona i dowartościowana. I tak w ust. 2 preambuły Karty NZ akcentuje się zdecydowanie Narodów Zjednoczonych, by „przywrócić wiarę w podstawowe prawa człowieka, w godność i wartość osoby ludzkiej”². W preambule Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka podkreśla się, że „uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków rodziny ludzkiej jest podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie”³. Jeszcze bardziej wymowne jest to, że w ust. 1 jednobrzmiącej preambuły Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka (dalej: Międzynarodowe Pakty, MPPC) stwierdzenie powyższe poprzedzone jest istotnym wyjaśnieniem: „zgodnie z zasadami ogłoszonymi w Karcie Narodów Zjednoczonych”; co więcej, w ust. 2 dodaje się, że „prawa te wynikają z przyrodzonej godności osoby ludzkiej”⁴.

Do kategorii godności, jej miejsca i roli w prawie międzynarodowym praw człowieka w moich opracowaniach jeszcze będę wracał.

Tytułowy zwrot „zasada godności człowieka” wyraża tezę postawioną – moim zdaniem słusznie – przez organizatorów naszego wspólnego przedsięwzięcia naukowego, do mnie zaś należy jej udowodnienie na kanwie orzeczenia ETPC w sprawie *Kudła*⁵ i w ogóle na podstawie orzecznictwa Trybunału dotyczącego traktowania osób pozbawionych wolności, przede wszystkim z perspektywy wymagań art. 3 Konwencji, z uwzględnieniem również opi-

narodowa ochrona praw człowieka. Wybór źródeł, Toruń 2007, II-A/7, s. 2 (dalej: *M. Balcerzak* (oprac.), Wybór źródeł).

² Tekst [w:] *A. Bieńczyk-Missala* (oprac.), Międzynarodowa ochrona praw człowieka. Wybór dokumentów, Warszawa 2008, s. 13 (dalej: *A. Bieńczyk-Missala* (oprac.), Wybór dokumentów). Autorka, niestety, powieliła grzech tłumaczenia zwrotu *human person* jako „jednostka”.

³ Tekst [w:] *M. Balcerzak* (oprac.), Wybór źródeł, s. I-B/1, s. 2. W zbiorze *A. Bieńczyk-Missali* termin *of all members of the human family* tłumaczony jest jako „wszystkich członków wspólnoty ludzkiej”. Wielec wymowna „rodzina ludzka” zanika, a szkoda. Zob. *taż*, Wybór dokumentów, s. 21. Por. tekst w języku angielskim [w:] Human Rights. A Compilation of International Instruments, UN New York 1988, s. 1.

⁴ Tekst [w:] *M. Balcerzak* (oprac.), Wybór źródeł, I-A/2, s. 2. W zbiorze *A. Bieńczyk-Missali* na skutek niewłaściwego tłumaczenia jako „człowieka” zanika, moim zdaniem, ważna „osoba ludzka”. Zob. *taż*, Wybór dokumentów, s. 53. Por. tekst w języku angielskim [w:] Human Rights. A Compilation of International Instruments, UN New York 1988, s. 7: *these rights derive from the inherent dignity of the human person*.

⁵ Wobec poczynionych we wprowadzeniu uwag o sprawie *Kudła* oraz faktu zamieszczenia w aneksie wyroku w tej sprawie *Kudła*, zdecydowałem ograniczyć się li tylko do przypomnienia, że chodzi o skargę wniesioną przed Trybunałem przez osobę pozbawioną wolności, a podnoszącą cały szereg różnorodnych zarzutów, w tym opartych na art. 3 Konwencji i dotyczących warunków detencji, rzekomo artykuł ten naruszających.

nii – zgodnych i rozbieżnych, indywidualnych i wspólnych – sędziów Trybunału. Poniższe badania nie będą obejmowały orzecznictwa na tle innych praw w Konwencji chronionych, chyba że tylko w tym wymiarze, w jakim dotyczą kwalifikowania wymogów godności człowieka właśnie jako zasady.

Na wstępie już uprzedzę, że ze wstępnych badań wynika, że ani Trybunał, ani doktryna prawa europejskiego praw człowieka nie odsłoniły jak na razie w koniecznym i wystarczającym stopniu statusu, miejsca i roli kategorii godności człowieka, właśnie jako zasady w europejskim systemie ochronnym. Wobec tego czuję się zobligowany dopełnić – niezbyt satysfakcjonującą, jak niżej zobaczymy – „rekonstrukcję strasburską” zasady godności człowieka moją własną „konstrukcją”, celem odsłonięcia głębi godnościowej, już w systemie europejskim zawartej, a dotąd zapoznawanej i co nieco lekceważonej, a w każdym razie wystarczająco nierozpoznanej.

§ 2. Podstawowy standard godności człowieka ze sprawy *Kudła*

Wielka Izba Trybunału w toku ustalania jednomyślnego stwierdzenia, iż w sprawie *Kudła* nie doszło do naruszenia art. 3 Konwencji⁶, podkreśliła, że „zgodnie z tym przepisem Państwo musi zapewnić aby osoba w detencji przebywała w warunkach zgodnych z poszanowaniem jej ludzkiej godności, aby sposób i metoda wykonania detencji nie naraziła ją na niepokój i trudności, których intensywność przekroczyłaby nieunikniony poziom cierpienia, nieodłącznie związanego z detencją, i aby, zważywszy na rzeczywiste warunki uwięzienia, jej zdrowie i kondycja fizyczna była odpowiednio zabezpieczona, poprzez, między innymi, zapewnienie jej niezbędnej pomocy medycznej”⁷.

Powyższa formuła – w postaci identycznej lub niemal identycznej – weszła w skład stałej linii orzeczniczej Trybunału i była wielokrotnie powtarzana w późniejszych wyrokach ETPC⁸. Zdarzyło się, że Trybunał opuścił trzeci

⁶ Sprawa *Kudła v. Poland* z 2000 r., sentencja wyroku na s. 26. Jednomyślności zabrakło jedynie w kontekście zarzutu naruszenia art. 13 Konwencji, jego naruszenie stwierdzono głosami 16 do 1, częściowo rozbieżną opinię odrębną złożył sędzia J. Casadevall. Zob. tamże, s. 27–28.

⁷ Tamże, pkt 94.

⁸ Por. sprawy: *Valasinas v. Lithuania*, Nr skargi 44558/98, wyrok ETPC z 24.10.2001 r., pkt 102; *Georgiev v. Bulgaria*, Nr skargi 61507/00, wyrok ETPC z 15.12.2005 r., pkt 59; *Musiał v. Poland* z 2009 r., pkt 86; *Wenerski v. Poland*, Nr skargi 44369/02, wyrok ETPC z 20.1.2009 r., pkt 55; *Kaprykowski v. Poland* z 2009 r., pkt 69; *Orchowski v. Poland* z 2009 r., pkt 120; *Andrzej Wierzbicki*

z elementów wyróżnionych w powyższym standardzie: „zdrowie i kondycja fizyczna i psychiczna”, albo że specjalnie podkreślił, co z punktu widzenia tematu niniejszego opracowania jest istotne, iż chodzi o „warunki pozostające w zgodzie z zasadą poszanowania ludzkiej godności”¹⁰.

W formule pkt 94 wyroku w sprawie *Kudła* Trybunał zawarł niejako trzy – wzajemnie powiązane i uzupełniające się – standardy:

- 1) fundamentalny standard ogólny odnoszący się do warunków detencji w ogóle i wymagający, by były one „odpowiednie dla poszanowania jego godności człowieka” (*compatible with the respect for his human dignity*); nie wskazuje się niczego, co by ograniczało pole wymagalności tego standardu, należy więc przyjąć, że obejmuje on zarówno sferę zobowiązań negatywnych, jak i zobowiązań pozytywnych państwa;
- 2) pierwszy standard specjalny, odnoszący się do „sposobu i metody” wykonywania konkretnych środków detencyjnych, w którym – owszem – z jednej strony Trybunał uznaje „nieunikniony poziom cierpienia związanego z detencją” (*unavoidable level of suffering inherent in detention*), ale z drugiej strony wymaga, by „sposób i metoda wykonywania środków nie narażała go na niepokój lub trudności”, które przekraczałoby ów inherentny w każdej detencji poziom (*manner and method of the execution of the measure do not subject him to distress or hardship of an intensity exceeding*); można więc przyjąć, że chodzi tu w istocie o sferę zobowiązań negatywnych państwa, jako że wskazuje się obszar niedopuszczalnych działań państwa i jego władz, tu zwłaszcza władz penitencjarnych, do których to działań uciekać się po prostu nie wolno;

v. Poland, Nr skargi 48/03, wyrok ETPC z 19.1.2010 r., pkt 54; *Hajoł v. Poland*, Nr skargi 1127/06, wyrok ETPC z 2.3.2010 r., pkt 59; *Ananyev and Others v. Russia*, Nr skargi 42525/07, 60800/08, wyrok ETPC z 10.4.2012 r., pkt 141; *Idalov v. Russia*, Nr skargi 5826/03, wyrok ETPC z 22.5.2012 r., pkt 93; *S.C. Complex Herta Import Export S.R.L. Lipova v. Romania*, Nr skargi 17118/04, wyrok ETPC z 18.6.2013 r., pkt 69; *Fehér v. Hungary*, Nr skargi 69095/10, wyrok ETPC z 2.7.2013 r., pkt 19; *Mikalauskas v. Malta*, Nr skargi 4458/10, wyrok ETPC z 23.7.2013 r., pkt 62; *Vidish v. Russia*, Nr skargi 53120/08, wyrok ETPC z 15.3.2016 r., pkt 26; *Khlaifia and Others v. Italy*, Nr skargi 16483/12, wyrok ETPC z 15.12.2016 r., pkt 160 *in fine* i 184; *Muršić v. Croatia*, Nr skargi 7334/13, wyrok ETPC z 20.12.2016 r., pkt 99. Co do ułatwionego dostępu do wyżej wymienionych spraw polskich por. J. Węgrzyn, Artykuł 3: Zakaz tortur, [w:] T. Jasudowicz, J. Bartoszewicz, R. Fordoński (red.), Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach polskich, Olsztyn 2012, s. 44 i nast.

⁹ Por. sprawa *Svinarenko and Slyadnev v. Russia*, Nr skarg: 32541/08, 43441/08, wyrok ETPC z 17.7.2014 r., pkt 116.

¹⁰ Por. sprawa *Kupczak v. Poland*, Nr skargi 2627/09, wyrok ETPC z 25.1.2011, pkt 59.

- 3) drugi standard specjalny, odnoszący się do „zdrowia i kondycji fizycznej i psychicznej” osoby pozbawionej wolności, a wymagający, by były one „odpowiednio zabezpieczone przez m.in. zapewnienie mu wymaganej pomocy medycznej”; można zatem przyjąć, że chodzi tu zasadniczo o zobowiązania pozytywne państwa co do starań i działań zabezpieczających w pierwszym rzędzie zdrowie osób pozbawionych wolności, ale też bardziej generalnie ich kondycję psychiczną i fizyczną.

Trybunał nieraz podkreślał, że „w szczególnie trudnych warunkach” mogą wystąpić sytuacje, dla rozwiązania których „względy prawidłowego wymiaru sprawiedliwości będą wymagać podjęcia działań o charakterze humanitarnym”¹¹. W obliczu kryzysu humanitarnego na wyspie Lampedusa Trybunał – „zważywszy na absolutne formuły, w jakich ujęty jest art. 3 Konwencji” – podkreślił jednak, że „czynniki te nie mogą zwalniać państwa pozwanego z jego obowiązku zagwarantowania skarżącym warunków pozbawienia wolności dających się pogodzić z poszanowaniem ich ludzkiej godności”¹².

Wreszcie w stosunkowo najnowszej sprawie chorwackiej zaakcentował, że „bez względu na trudności finansowe czy logistyczne, należy do rządu pozwanego zorganizowanie jego systemu penitencyjnego w taki sposób, by zapewnić poszanowanie godności więźniów”¹³.

Wniosek ten wywodzi Trybunał z samego art. 3 Konwencji, co wymownie potwierdza użycie zwrotu „zgodnie z tym przepisem”. Zarazem dotyczy to całego tego artykułu, a więc wszystkich form zakazanego na jego podstawie traktowania lub karania, a zatem tortur *sensu stricto*, traktowania lub karania niehumanitarnego oraz traktowania lub karania poniżającego. Nie ma niczego w cytowanym pkt 94 wyroku ani w wyroku jako całości w ogóle, co mogłoby uzasadniać jakieś zawężone czy ograniczone postrzeganie sfery obowiąz-

¹¹ Tak np. w sprawach: *Wierzbicki v. Poland* z 2010 r., pkt 55; *Hajot v. Poland* z 2010 r., pkt 60. Warto przy okazji wskazać, że Trybunał w pkt 94 w wyroku w sprawie *Kulda* odwołał się – co prawda, *mutatis mutandis* – do pkt 64 i nast. wyroku w sprawie *Aerts v. Belgium*, Nr skargi 25357/94, wyrok ETPC z 30.7.1998 r. Tam jednak nie wspominał o godności ludzkiej, lecz o *the minimum acceptable from an ethical and humanitarian point of view*. Tamże, pkt 65.

¹² Por. sprawa *Khlaifia and Others v. Italy* z 2016 r., pkt 137. Z drugiej strony, realistycznie spostrzegł: „Trudno wyobrazić sobie, iżby państwo było w stanie zagwarantować warunki życia bardziej godziwe niż te panujące w Centrum pomocy i przyjęcia (*Centri di primo soccorso e accoglienza*; *CSPA*), strukturze przeznaczonej na przyjmowanie migrantów”. Tamże, pkt 147.

¹³ Zob. sprawa *Muršić v. Croatia* z 2016 r., pkt 100. Także autorzy belgijskiego komentarza do EKPC podobnie akcentują: „By wejść w zakres art. 3, warunki detencji powinny przejawiać «*des atteintes graves a la dignite humaine ou a l'integrite physique*»”. Zob. *J. Velu, R. Ergec*, *La Convention Europeenne des Droits de l'Homme*, Bruxelles 1990, s. 208, pkt 254.

zywania wymogów owej „godności ludzkiej”. Godność człowieka występuje tu w charakterze generalnej miary normatywnej, wyznaczającej ogólne ramy ocenne, działającej właśnie jako zasada, a nie norma łopatologicznie zastosowalna *ad casum*, jako zasada potrzebująca uzupełniania jej bardziej szczegółowymi i sytuacyjnie rozwarstwionymi doprecyzowanymi normami.

Jednocześnie Trybunał wyraźnie nawiązywał do specjalnych związków między wymaganiami godności ludzkiej a traktowaniem czy karaniem poniżającym. Oczywiście, jeżeli w tej najbardziej „delikatnej” sferze art. 3 Konwencji dopatrywał się obowiązywania wymogów ludzkości, tym bardziej okazywałyby się one aktualne w kontekście traktowania czy karania nieludzkiego, a zwłaszcza w kontekście tortur *sensu stricto*.

Już w 1973 r. Komisja spostrzegła, że w art. 3 Konwencji wyrażenie „poniżające traktowanie” wykazuje, że „głównym celem tego przepisu było zapobieganie szczególnie poważnym ingerencjom w godność ludzką” (*the general purpose of that provision was to prevent particularly serious interferences with human dignity*)¹⁴. W późniejszym orzecznictwie ETPC wątpliwości interpretacyjne wyłoniły się właśnie w związku z kryterium owych „szczególnie poważnych ingerencji w godność ludzką”. W wyroku w sprawie *Tyrer v. the United Kingdom* z 1978 r. Trybunał, zajmując się co prawda nie „poniżającym traktowaniem”, lecz „poniżającym karaniem”, doszedł do wniosku, że ukaranie skarżącego „stanowiło atak na to, co jest jednym z głównych celów art. 3 w zakresie ochrony, a mianowicie godność osoby i jej integralność fizyczną” (*constituted an assault on precisely that which it is one of the main purposes of Article 3 to protect, namely a person's dignity and physical integrity*), chociaż zarazem stwierdził, że „skarżący nie doznał żadnych poważnych czy długotrwałych skutków fizycznych”¹⁵. Nie poszukiwał zatem usilnie dowodów na przewyższenie „minimalnego poziomu dotkliwości”, którego przekroczenie oznacza zarazem naruszenie art. 3 Konwencji. W wyroku w sprawie *Svinarenko and Slyadnev v. Russia* z 2014 r. Trybunał wyjaśnił, że „traktowanie jest uważane za «poniżające» w rozumieniu Artykułu 3, gdy wykazując brak poszanowania [danej osoby], upokarza lub okazuje pogardę lub umniejsza jego lub jej god-

¹⁴ Sprawa *East African Asians v. the United Kingdom*, Nr skarg 4403/70 i in., decyzja EKomPC z 14.12.1973 r., raport EKomPC z 14.12.1973 r., pkt 102. Powołał się na to Trybunał (zob. wyrok w sprawie *Bouyid v. Belgium*, Nr skargi 23380/09, wyrok ETPC z 28.9.2015 r., pkt 90), podkreślając przy okazji, że „istnieje szczególnie silna więź pomiędzy koncepcjami «poniżającego» traktowania lub karania w rozumieniu art. 3 Konwencji a poszanowaniem «godności»”.

¹⁵ Sprawa *Tyrer v. the United Kingdom*, Nr skargi 5856/72, wyrok ETPC z 25.4.1978 r., pkt 33.

ność ludzką, lub gdy wywołuje uczucia strachu, udręki lub niższości, umożliwiające złamanie oporu moralnego i fizycznego jednostki”¹⁶.

Wymowna pod tym względem jest sprawa *D. and Others v. Turkey* z 2006 r., w której chodziło o dopuszczalność wydalenia do Iranu kobiety, której groziła tam dotkliwa kara chłosty. Z kraju przeznaczenia uzyskano zapewnienie, że kara ta zostanie nadzwyczajnie złagodzona i uzyska postać symbolicznego pojedynczego uderzenia. Trybunał najpierw pryncypialnie stwierdził, że „kara cielesna może okazać się sprzeczna z godnością i integralnością fizyczną osoby, koncepcjami chronionymi przez artykuł 3 Konwencji” (*un chatiment corporel peut se reveler incompatible avec la dignite et l'integrite physique de la personne, notions protegees par l'article 3 de la Convention*)¹⁷, by potem dodać, że ograniczenie kary do pojedynczego uderzenia „w żadnym razie nie nadaje odnośnej karze charakteru «symbolicznego» ani nie zmienia jej kwalifikacji jako «nie-ludzkiej»”¹⁸.

W wyroku w sprawie *Bouyid v. Belgium* z 2015 r. Trybunał nie tylko nawiązał do początków godnościowego orzecznictwa strasburskiego, przypominając zarówno wyżej wymieniony raport EKomPC, jak i wyrok w sprawie *Tyrer v. the United Kingdom* z 1978 r., ale też zwrócił uwagę na to, że wiele późniejszych jego wyroków wyjaśniało „ścisły związek pomiędzy koncepcjami «poniżającego traktowania» i poszanowania «godności»” (*the close link between the concepts of „degrading treatment” and respect for „dignity”*)¹⁹.

§ 3. Trybunał wobec dopuszczalności konkretnych środków detencyjnych

Jak już wyżej wskazano, pierwszy standard specjalny z pkt 94 wyroku w sprawie *Kudła* dotyczy „sposobu i metody” wykonywania konkretnych środ-

¹⁶ Sprawa *Svinarenko and Slyadnev v. Russia* z 2014 r., pkt 115. Trybunał podkreślił ponadto znaczenie „publicznego charakteru traktowania” jako „czynnika obciążającego” w ocenie, czy było ono „poniżające”. Zob. tamże, *in fine*.

¹⁷ Sprawa *D. and Others v. Turkey*, Nr skargi 24245/03, wyrok ETPC z 23.10.2006 r., pkt 49. Wyrok dostępny tylko w języku francuskim.

¹⁸ Tamże, pkt 51. Zdaniem Trybunału, ta zredukowana kara nie zatracalaby swej niehumanitarnej istoty, a taka „chłosta, z rąk władzy państwowej, wykonywana publicznie, stanowiłaby cios w to, czego ochrona figuruje właśnie pośród głównych celów art. 3: godność i integralność osoby, tak fizyczna, jak i psychiczna”. Zob. tamże, *in fine*.

¹⁹ Sprawa *Bouyid v. Belgium* z 2015 r., pkt 90 *in fine*.

ków detencyjnych. Otwiera to niejako niniejszą analizę na część szczegółową, bo kojarzącą wymogi godności z owymi środkami konkretnymi, wielce zróżnicowanymi, a po części – w kontekście kar cielesnych – już wyżej omówionymi. Swoją drogą, problem ten kojarzy się z kolejnym, a mianowicie z kwestią dopuszczalności stosowania siły wobec osób pozbawionych wolności.

Fundamentalny w tym zakresie standard wykreował Trybunał w wyroku w sprawie *Ribitsch v. Austria* z 1995 r., podkreślając, że „w odniesieniu do osoby pozbawionej wolności, wszelkie użycie siły fizycznej, które nie było absolutnie niezbędne ze względu na jej zachowanie, umniejsza godność ludzką i jest co do zasady naruszeniem prawa ustanowionego w Artykule 3 Konwencji”²⁰.

Standard ten, w identycznym lub niemal identycznym ujęciu, stał się elementem stałej linii orzeczniczej Trybunału i był wielokrotnie powielany w późniejszych jego wyrokach²¹. Powtórzył go również w wyroku w sprawie *Bouyid v. Belgium* z 2015 r., tyle że – poza sytuacjami, „gdzie jednostka jest pozbawiona wolności” – uwzględnił ponadto sytuację, „gdzie staje ona oko w oko z funkcjonariuszami porządku prawnego”, znakomicie poszerzając pole zastosowalności tego standardu²². Co więcej, specjalnie zajął się interpretacją użytego w nim zwrotu „co do zasady” (*in principle*) i wyjaśnił, że „zwrot ten nie może być pojmowany jako oznaczający, że mogą istnieć sytuacje, w których takie stwierdzenie naruszenia nie następuje, ponieważ wymagana granica dotkliwości nie została osiągnięta”, [albowiem] „wszelka ingerencja w godność ludzką godzi w samą istotę Konwencji” [i] „z tej racji jakiegokolwiek postępowanie funkcjonariuszy porządku prawnego wobec jednostki, które pomniejsza godność ludzką, stanowi naruszenie art. 3 Konwencji”²³. Trzej sędziowie: V.A. De Gaetano, P. Lemmens i P. Mahoney, we wspólnej, częściowo rozbieżnej

²⁰ Sprawa *Ribitsch v. Austria*, Nr skargi 18896/91, wyrok ETPC z 4.12.1995 r., pkt 38. Trybunał zaznaczył przy tym, że „wymogi śledztwa oraz niezaprzeczalne trudności przynależne walce z przestępczością nie mogą usprawiedliwiać ograniczania ochrony należnej integralności fizycznej jednostek”. Zob. tamże, *in fine*.

²¹ Por. m.in. sprawy: *Dzwonkowski v. Poland* z 2007, pkt 51, w zw. z pkt 46; *Pieniak v. Poland*, Nr skargi 19616/04, wyrok ETPC z 24.2.2009, pkt 47; *Wiktorko v. Poland*, Nr skargi 14612/02, wyrok ETPC z 31.3.2009 r., pkt 47; *Mrozowski v. Poland*, Nr skargi 9258/04, wyrok ETPC z 12.09.2009, pkt 27; *Rachwański and Ferenc v. Poland*, Nr skargi 47709/99, wyrok ETPC z 28.7.2009 r., pkt 59; *Staszewska v. Poland*, Nr skargi 10049/04, wyrok ETPC z 3.11.2009 r., pkt 53.

²² Sprawa *Bouyid v. Belgium* z 2015 r., pkt 100, w zw. z pkt 88.

²³ Tamże, pkt 101. Odniołł taki wniosek „w szczególności” do użycia siły fizycznej przeciwko jednostce „niezależnie od skutków dla tej osoby, gdy nie jest to ściśle konieczna z racji jej postępowania”. *Ad casum* uznał, że „spoliczkowanie przez funkcjonariusza porządku prawnego jednostki, która znajduje się całkowicie pod jego kontrolą, stanowi poważny cios w godność jednostki. Tamże, pkt 103.

opinii odrębnej nie zgodzili się z sugestią większości, że „jakakolwiek ingerencja w godność ludzką wynikająca z użycia siły przez policję będzie koniecznie naruszać art. 3” (*any interference with human dignity resulting from the use of force by the police will necessarily breach Article 3*)²⁴. Ich zdaniem, tak sugerując, Trybunał odstępuje od swojego dobrze ustalonego orzecznictwa wskazującego, że „gdy uciekanie się do siły fizycznej umniejsza godność ludzką, będzie to «co do zasady» stanowić naruszenie Artykułu 3”, zatem „użycie terminu «co do zasady» oznacza, że dopuszczalne są wyjątki, a tym samym, jest możliwa ingerencja w godność ludzką, która jednak nie narusza art. 3”²⁵.

Momentem rozstrzygającym o naruszeniu art. 3 Konwencji jest bowiem osiągnięcie przez dane traktowanie czy karanie owego „minimalnego poziomu” (*minimum level*) czy „wymaganego poziomu dotkliwości” (*requisite level of severity*), albowiem „istnieją formy traktowania, które – chociaż ingerują w godność ludzką – nie osiągają minimalnego poziomu dotkliwości, wymagającego do wejścia w zakres art. 3”²⁶.

W innej sprawie miał się Trybunał ustosunkować do groźby sprawienia skarżącemu bólu celem wydobycia zeń zeznań, przy czym z satysfakcją odnotował stanowisko sądów niemieckich, w ocenie których groźba taka stanowiła naruszenie również art. 3 Konwencji. Podobnie, z uznaniem odniósł się do stanowiska sądu krajowego, skazującego odpowiedzialnych za to funkcjonariuszy policji, którego zdaniem „powyższe metody śledztwa nie mogą być uzasadnione jako akt konieczności, ponieważ «konieczność» nie stanowiła obrony przed naruszeniem bezwzględnie chronionej godności ludzkiej zgodnie z art. 1 Ustawy Zasadniczej, która również leży u podstaw Artykułu 3 Konwencji”²⁷.

Jeśli chodzi o rewizję osobistą, Trybunał nie wykluczył jej wyjątkowej dopuszczalności, pod warunkiem jednak, że będzie się ona „odbywać w odpowiedni sposób, z poszanowaniem godności osoby ludzkiej oraz we właściwym celu”²⁸. Przypomniał przy okazji swoje wcześniejsze ustalenie w innej sprawie, że „w przypadku, gdy skarżący – mężczyzna miał się rozebrać przed funkcjo-

²⁴ Zob. wspólna, częściowo rozbieżna opinia odrębna sędziów: V.A. De Gaetano, P. Lemmensa i P. Mahoney’a, pkt 5 akapit I.

²⁵ Tamże, pkt 5 akapit II.

²⁶ Tamże, pkt 5 akapit III.

²⁷ Sprawa *Gäfgen v. Germany*, Nr skargi 22978/05, wyrok ETPC z 1.6.2010 r., pkt 120.

²⁸ Sprawa *Wiktorko v. Poland* z 2009 r., pkt 51.

nariuszką służby więziennej – kobietą, jej obecność oznaczała wyrazisty brak poszanowania skarżącego i w efekcie naruszała jego godność ludzką²⁹.

Toteż w omawianej sprawie, podobnie, Trybunał stwierdził, że skarżąca została „rozebrana do naga przez personel izby, w sposób, który ją upokorzył i naruszył jej prawo do szacunku oraz godności osoby ludzkiej”³⁰.

Godnościowy problem rodzi przetrzymywanie oskarżonego czy oskarżonych podczas procesu sądowego np. w metalowej klatce. W cytowanej wyżej sprawie *Svinarenko and Slyadnev v. Russia* z 2014 r. Trybunał, owszem, zgodził się, że „porządek i bezpieczeństwo na sali sądowej mają wielkie znaczenie i mogą być postrzegane jako niezbędne dla właściwego wymiaru sprawiedliwości”; zastrzegł jednak, że zastosowane w tym celu środki „nie mogą obejmować środków przymusu, które z racji poziomu swojej dotkliwości albo z racji samego swego charakteru wchodziłyby w zakres art. 3”³¹.

Wobec powyższego, „zważywszy na jego obiektywnie poniżający charakter, którego nie da się pogodzić ze standardami postępowania cywilizowanego, przetrzymywanie osoby podczas procesu w metalowej klatce samo w sobie stanowi afront dla ludzkiej godności, z naruszeniem art. 3”³².

Tym bardziej trudno pogodzić z poszanowaniem godności osoby ludzkiej zgwałcenie przez funkcjonariuszy osoby pozbawionej wolności. Toteż Trybunał w wyroku w sprawie *Aydin v. Turkey* z 1997 r. uznał, że „gwałt popełniony przez urzędnika czy osobę mającą władzę nad zatrzymaną musi być postrzegany jako traktowanie czy karanie szczególnie poważnego typu” oraz przyznał, że napaść taka stanowi „szczególnie okrutną formę maltretowania obejmującą ostre cierpienie fizyczne i psychiczne” i „godzi w samo sedno fizycznej i moralnej integralności ofiary”³³.

Trybunał powołał się przy tym na stanowisko Komisji, wyrażone w jej wcześniejszym raporcie. Co ciekawe, z kolei Komisja zwróciła uwagę na wcze-

²⁹ Tamże, pkt 54. Por. sprawa *Iwańczuk v. Poland*, Nr skargi 25196/94, wyrok ETPC z 15.11.2001 r., pkt 59.

³⁰ Tamże, pkt 60 w zw. z pkt 54 *in fine*. Niech autorowi wolno będzie podzielić się wspomnieniem osobistym. Otóż, rzeczywiście czułem się poważnie dotknięty w należytym mi godności w związku z dotyczącą mnie rewizją osobistą przy okazji przyjmowania do aresztu milicyjnego na ul. Poniatowskiego w Bydgoszczy, 3.4.1984 r.

³¹ Sprawa *Svinarenko and Slyadnev v. Russia* z 2014 r., pkt 127.

³² Tamże, pkt 138. We wspólnej opinii odrębnej sędzieja G. Nicolaou i sędzina H. Keller, przedstawiając się użyciu metalowych klatek, wskazali, że „możliwe są inne środki, dające się pogodzić z godnością oskarżonego, i to one winny być zastosowane”. Zob. wspólna, zgodna opinia odrębna sędziego G. Nicolaou oraz sędziny H. Keller. Tamże, s. 28–29, pkt 6.

³³ Sprawa *Aydin v. Turkey*, Nr skargi 23178/94, wyrok ETPC z 25.9.1997 r., pkt 78.

śniejsze orzecznictwo Trybunału akcentujące „upadający charakter gwałtu” i „niemożliwość pogodzenia gwałtu z fundamentalnymi pojęciami godności i wolności ludzkiej”³⁴. Istotnie, warto w związku z tym przypomnieć dwa wyroki w sprawach brytyjskich, w których chodziło o gwałt w małżeństwie, a zarzuty dotyczyły rzekomego naruszenia zakazu retroakcji prawa karnego na podstawie art. 7 Konwencji. W każdym z tych wyroków Trybunał podkreślił, że „w zasadzie poniżający charakter gwałtu jest tak oczywisty”, że nie do przyjęcia jest „idea męża korzystającego z immunitetu od ścigania za gwałt na swojej żonie”. Nie da się jej pogodzić „nie tylko z cywilizowaną koncepcją małżeństwa, ale także, i przede wszystkim, z podstawowymi celami Konwencji, której istotą jest poszanowanie godności ludzkiej i wolności człowieka (*not only with a civilised concept of marriage but also, and above all, with the fundamental objectives of the Convention, the very essence of which is respect for human dignity and human freedom*)”³⁵.

Wątpliwości z punktu widzenia poszanowania godności ludzkiej więźniów rodziła kwestia przeludnienia w celach. W wyroku w sprawie *Orchowski v. Poland* z 2009 r. Trybunał wskazał na wyrok polskiego Trybunału Konstytucyjnego, którego zdaniem „nie można zapewnić godnego traktowania w celi, w której powierzchnia przeznaczona dla każdej osoby jest mniejsza niż 3 m²”³⁶. Dla rozstrzygnięcia tej kwestii ETPC uznał za konieczne zbadanie, „czy celem traktowania było poniżenie i upokorzenie ofiary oraz czy jego skutki naruszyły, czy też nie naruszyły godności tej osoby w sposób nie odpowiadający art. 3”³⁷.

Problemy godnościowe wyłoniły się również w kontekście stosowania kary dożywotniego pozbawienia wolności. W istocie chodziło o karę dożywotnia nieredukowalnego. I tak w precedensowej sprawie brytyjskiej Trybunał wziął pod uwagę stanowisko niemieckiego Federalnego Trybunału Konstytucyjnego, według którego taka kara dożywotnia „nie dawałaby się pogodzić z postanowieniem o godności ludzkiej w Ustawie Zasadniczej”, wobec czego „władze więzienne mają obowiązek dążyć do rehabilitacji więźnia”, która jest „konstytucyj-

³⁴ Sprawa *Aydin v. Turkey*, Nr skargi 23178/94, raport EKomPC z 7.3.1996 r.

³⁵ Zob. sprawy: *C.R. v. the United Kingdom*, Nr skargi 20190/92, wyrok ETPC z 22.11.1995 r., pkt 42; *S.W. v. the United Kingdom*, Nr skargi 20166/92, wyrok ETPC z 22.11.1995 r., pkt 44.

³⁶ Sprawa *Orchowski v. Poland* z 2009 r., pkt 123.

³⁷ Sprawa *Norbert Sikorski v. Poland*, Nr skargi 17599/05, wyrok ETPC z 22.10.2009 r., pkt 127. Po zbadaniu sprawy i stwierdzeniu „warunków dużego stłoczenia” w zakładzie karnym w Koszalinie, Trybunał zdyskwalifikował warunki detencji skarżącego, „gdyż przestrzeń życiowa, jaką mógł on dysponować, była niższa od kodeksowo zagwarantowanego «minimum humanitarne», tzn. 3 m² na osobę”. Tamże, pkt 136.

nie wymagana w każdym społeczeństwie, które za centralną wartość przyjęło godność ludzką”³⁸.

Niedawno Trybunał badał ten problem w sprawie *Khamtokhu and Aksenchik v. Russia* z 2017 r. Badał on nieredukowalną karę dożywocia, w związku z postawionym na podstawie art. 14 Konwencji zarzutem dyskryminacji ze względu na wiek i na płeć, ale naruszenia tego artykułu się nie dopatrzył, bez odwoływania się jednak *expressis verbis* do godności ludzkiej³⁹. Warto jednak wskazać, że sędzia *K. Turković* w swojej opinii odrębnej wyraziła stwierdzenie, że „prawo do godności ludzkiej już wywarło wpływ na to, iż skazania na dożywocie nie uważa się już dzisiaj za dające się zaakceptować w Europie, chyba że pod pewnymi warunkami”⁴⁰.

§ 4. Artykuł 3 Konwencji a godność człowieka poza kontekstem pozbawienia wolności

Godnościowy wymiar art. 3 Konwencji może się zaktualizować w związku z procedurą wydalenia cudzoziemców, zwłaszcza chorych na AIDS. W precdensowym wyroku w sprawie *D. v. the United Kingdom* z 1997 r. Trybunał nie powołał się co prawda na godność ludzką *expressis verbis*, niemniej jednak wziął pod uwagę ekstremalne okoliczności terminalnego stadium nieuleczalnej choroby skarżącego, a więc „wyjątkowe okoliczności sprawy i naglące względy

³⁸ Sprawa *Vinter and Others v. the United Kingdom*, Nr skarg: 66069/09 i in., wyrok ETPC z 9.7.2013 r., pkt 113 w zw. z pkt 114 i 122. Sędzia *M. Villiger* uznał, w odniesieniu do cyt. pkt 113 powyższego wyroku, że w opinii Trybunału „wyrok nieredukowalny przeczy godności ludzkiej”. Zob. częściowo rozbieżna opinia odrębna sędziego *M. Villigera*, s. 46.

³⁹ Sprawa *Khamtokhu and Aksenchik v. Russia*, Nr skarg: 60367/08, 961/11, wyrok ETPC z 24.1.2017 r., pkt 74–88.

⁴⁰ Zob. zgodna opinia odrębna sędziny *K. Turković*, pkt 11; rozbieżna opinia odrębna sędziego *P. Pinto de Albuquerque’a* i jego akcent na interpretację *pro persona*, pkt 49–50. Por. też sprawy: *Öcalan v. Turquie* (no. 2), Nr skarg: 24069/03 i in., wyrok ETPC z 18.3.2014 r., pkt 113; *László Magyar v. Hungary*, Nr skargi 73593/10, wyrok ETPC z 20.5.2014 r., pkt 58; *Kaytan v. Turquie*, Nr skargi 27422/05, wyrok ETPC z 15.9.2015 r., pkt 59–62 i 65. Szerzej na ten temat *M. Lubiszewski*, *Dożywotnie dożywocie z perspektywy art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, [w:] *N. Daško* (red.), *Wpływ interesów politycznych na stanowienie prawa*, Toruń 2014, s. 148–171.

humanitarne, jakie wchodzą w grę” i przesądzają o niedopuszczalności przystąpienia do wykonania decyzji o jego wydaleniu⁴¹.

Tymże torem poszła rok później Komisja, dopatrując się „wyjątkowych okoliczności sprawy” i uznając, że „wobec faktu pozbawienia skarżącego jakiegokolwiek wsparcia ze strony rodziny, byłoby prawdopodobnie niemożliwym zachowanie przez skarżącego jego ludzkiej godności, w miarę jak choroba obierałaby – nieuniknienie bolesny i fatalny – kurs”⁴².

W dalszych wyrokach Trybunał, nie wykluczając tego, że „mogą zaistnieć inne bardzo wyjątkowe przypadki, gdzie względy humanitarne byłyby równie przemożne”, wykazywał *ad casum* wielką dbałość o to, by podtrzymywać wysoki standard z wyroku w sprawie *D.* i nie przeciwstawiać się wydaleniu⁴³. I tak w wyroku w sprawie *N. v. the United Kingdom* z 2008 r. Trybunał nie dopatrzył się „wyjątkowych okoliczności”⁴⁴, podczas gdy trzej sędziowie we wspólnej opinii odrębnej wskazywali na „nade wyjątkowo dramatyczne okoliczności” tej sprawy i uznawali, że stwierdzenie naruszenia art. 3 Konwencji „nie stanowiłoby rozszerzenia wyjątkowej kategorii spraw, które zostały wskazane w sprawie *D. v. the United Kingdom*”⁴⁵.

Specjalne problemy godnościowe rodzi sterylizacja. W wyroku w sprawie *V.C. v. Slovakia* z 2011 r. Trybunał uznał, że w braku zgody „mentalnie kompetentnej dorosłej pacjentki” procedura sterylizacji winna być postrzegana „jako nie dająca się pogodzić z wymogiem poszanowania godności ludzkiej i wolności ludzkiej, jednych z fundamentalnych zasad, na których oparta jest Konwencja”⁴⁶.

Nieco dalej trochę to uporządkował i stwierdził, że „takie podejście jest sprzeczne z zasadami poszanowania godności ludzkiej i wolności człowieka,

⁴¹ Sprawa *D. v. the United Kingdom*, Nr skargi 30240/96, wyrok ETPC z 2.5.1997 r., pkt 53 w zw. z pkt 51–52.

⁴² Sprawa *B.B. v. France*, raport EKomPC z 7.9.1998, pkt 54.

⁴³ Por. m.in. sprawy: *Karara v. Finland*, Nr skargi 40900/98, raport EKomPC z 29.5.1998 r.; *S.C.C. v. Sweden*, Nr skargi 46553/99, decyzja ETPC z 15.2.2000 r.; *Bensaid v. the United Kingdom*, Nr skargi 44599/98, wyrok ETPC z 6.2.2001 r., pkt 40; *Arcila Henao v. the Netherlands*, Nr skargi 13669/03, decyzja ETPC z 24.6.2003 r.; *Ndangoya v. Sweden*, Nr skargi 17868/03, decyzja ETPC z 22.6.2004 r.; *Amegnigan v. the Netherlands*, Nr skargi 25629/04, decyzja ETPC z 12.11.2004 r.; *Paposhvili v. Belgium*, Nr skargi 41738/10, wyrok ETPC z 13.12.2006 r., pkt 178, 183 i 205.

⁴⁴ Sprawa *N. v. the United Kingdom*, Nr skargi 26565/05, wyrok ETPC z 27.5.2008 r., pkt 42–45, w zw. z pkt 51.

⁴⁵ Zob. wspólna, rozbieżna opinia odrębna sędziów *F. Tulkensa*, *G. Bonello* i *D. Spielmanna*. Tamże, s. 15 i nast., na s. 20 pkt 24.

⁴⁶ Sprawa *V.C. v. Slovakia*, Nr skargi 18968/07, wyrok ETPC z 8.11.2011 r., pkt 107 w zw. z pkt 105–106.

zawartymi w Konwencji oraz z wymogiem [złożenia] świadomej zgody [na sterylizację]⁴⁷. W kolejnej sprawie potwierdził, że procedura sterylizacji poważnie naruszała integralność fizyczną skarżącej i „była rażąco lekceważąca jej godność ludzką”⁴⁸.

§ 5. W poszukiwaniu zasady godności człowieka w orzecznictwie strasburskim

Powyżej przedstawiłem mniej więcej kompletny obraz orzecznictwa strasburskiego na podstawie art. 3 Konwencji, uwzględniającego kategorię godności ludzkiej: jej aktualność w tym kontekście i jej wpływ na badanie i stwierdzanie naruszeń tego artykułu. Opis ten można by nazwać „częścią szczegółową”, bazował bowiem na konkretnych stwierdzeniach Trybunału w bardzo różnych aspektach szczegółowych.

Dominowało w tym zakresie na oznaczenie wartości chronionej pojęcie „godności ludzkiej” (*human dignity*)⁴⁹, kojarzone z „integralnością osoby”⁵⁰, jak również jej „osobowością”⁵¹ lub „wolnością”⁵².

W kontekście integralności akcent padał zazwyczaj na „integralność fizyczną osoby”⁵³, ale w wyroku w sprawie *D. and Others v. Turkey* z 2016 r. Trybunał – aczkolwiek powoływał się na swoje ustalenia w wyroku w sprawie *Tyrer v. the United Kingdom* z 1978 r. – poszerzył swoją wizję chronionej inte-

⁴⁷ Tamże, pkt 112.

⁴⁸ Sprawa *N.B. v. Slovakia*, Nr skargi 29518/10, wyrok ETPC z 12.6.2012 r., pkt 74 i 77; por. też sprawa *I.G. and Others v. Slovakia*, Nr skargi 15966/04, wyrok ETPC z 13.11.2012 r., pkt 119 w zw. z pkt 122–125.

⁴⁹ Tak m.in. w sprawach: *Kudła v. Poland* z 2000 r.; *Wiktorko v. Poland* z 2009 r.; *Khlaifia and Others v. Italy* z 2016 r.

⁵⁰ Tak m.in. w sprawach: *Tyrer v. the United Kingdom* z 1978 r.; *D. and Others v. Turkey* z 2006 r., *Aydin v. Turkey* z 1997 r., *Bouyid v. Belgium* z 2015 r. Poszanowanie godności ludzkiej i integralności akcentują w swoim komentarzu do Konwencji *J. Velu, R. Ergec*. Zob. rozdział Wprowadzenie, przypis 11.

⁵¹ Tak m.in. w sprawach *Iwańczuk v. Poland* z 2001 r. oraz w sprawie *Rachwalski and Ferenc v. Poland* z 2009 r. Por. obszernie rozważania sędziego *Pinto de Albuquerque*’go co do interpretacji *pro persona* w opinii odrębnej do wyroku w sprawie *Khamtokhu and Aksenchik* z 2017 r., pkt 32–37.

⁵² Tak m.in. w sprawach: *Pretty v. the United Kingdom*, Nr skargi 2346/02, wyrok ETPC z 29.4.2002 r., *Aydin v. Turkey* z 1997 r., *V.C. v. Slovakia* z 2011 r., *N.B. v. Slovakia* z 2012 r.; *I.G. and Others v. Slovakia* z 2012 r.

⁵³ Zob. sprawy: *Tyrer v. the United Kingdom* z 1978 r., pkt 33; *Ribitsch v. Austria* z 1995 r., pkt 38.

gralności, znajdując „pośród głównych celów art. 3”, obok „godności”, także „integralność osoby, zarówno fizyczną, jak i psychiczną”⁵⁴. Nie pokusił się jednak Trybunał o jakiejkolwiek wyjaśnienie relacji pomiędzy kategoriami godności i integralności osoby, nie próbował rozstrzygać zwłaszcza kwestii ewentualnego priorytetu czy hierarchii.

Z kolei, chociaż Trybunał tak silnie podkreślał znaczenie zasady „poszanowania ludzkiej godności i ludzkiej wolności”⁵⁵, w takim właśnie porządku wymieniania tych wartości chronionych, pozwalał sobie żonglować tymi wartościami i nie dbać o zachowywanie wskazanej kolejności. I tak w wyroku w sprawie *V.C. v. Slovakia* z 2011 r. Trybunał najpierw przypomniał wymóg „poszanowania godności ludzkiej i wolności człowieka” (*respect for human dignity and human freedom*), by wkrótce potem mówić – jako o „zasadach podstawowych, na których opiera się Konwencja” – o „poszanowaniu wolności ludzkiej i godności” (*respect for human freedom and dignity*), a następnie powrócić do pierwotnej formuły „poszanowania godności ludzkiej i wolności człowieka” (*respect for human dignity and human freedom*)⁵⁶. W trzech późniejszych wyrokach Trybunał już konsekwentnie stosował formułę „poszanowania wolności człowieka i godności”⁵⁷, konsekwentnie stawiając na pierwszym miejscu wolność ludzką.

Nie jest to przypadkowe. Trybunał już „poświęcił” zasadę świętości życia na ołtarzu „jakości życia” chronionej na podstawie art. 8 Konwencji i doszedł do – absurdalnej moim zdaniem – koncepcji „godnego samobójstwa”⁵⁸. W badanym tu kontekście poświęca zasadę poszanowania godności na ołtarzu wszechobejmującej i nieskrępowanej wolności. A tego czynić nie wolno,

⁵⁴ Sprawa *D. and Others v. Turkey* z 2006 r., pkt 51.

⁵⁵ W wyroku w sprawie *Pretty* stwierdził „samą istotą Konwencji jest poszanowanie godności ludzkiej i wolności ludzkiej”, w takiej właśnie – nie przypadkowej przecież – kolejności. Nie przeszkodziło mu to, bezpośrednio potem, rzekomo «w żaden sposób nie negując zasady świętości życia», dokonać jego «desakralizacji» poprzez wprowadzenie „konja trojańskiego” w postaci «pojęć jakości życia» opartych na art. 8 Konwencji. Zob. sprawa *Pretty v. the United Kingdom* z 2002 r., pkt 65.

⁵⁶ Sprawa *V.C. v. Slovakia* z 2011 r., pkt 105, 107 i 112, odpowiednio.

⁵⁷ Sprawy: *N.B. v. Slovakia* z 2012 r., pkt 74–81; *I.G. and Others v. Slovakia* z 2012 r., pkt 119, 122 i 125; *A.P., Garçon and Nicot v. France*, Nr skarg: 79885/12, 52471/13 i 52596/13, wyrok ETPC z 6.4.2017 r., pkt 128.

⁵⁸ Sprawy: *Haas v. Switzerland*, Nr skargi 31322/07, wyrok ETPC z 20.1.2011 r., pkt 53; *Koch v. Germany*, Nr skargi 497/09, wyrok ETPC z 19.7.2012 r., pkt 51–52; *Gross v. Switzerland*, Nr skargi 67810/10, wyrok ETPC z 14.5.2013 r., pkt 63. Zob. *E.H. Morawska*, Od obowiązku zapobiegania do obowiązku umożliwienia: złożone podejście Europejskiego Trybunału Praw Człowieka do samobójstwa, *PRPCzIPH* 2016, t. 7, s. 203–223.

skoro wiadomo, że właśnie wtedy, gdy jest się pozbawionym wolności, godność tym silniej domaga się jej poszanowania. Nieprzypadkowo art. 10 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Politycznych (dalej: MPPOiP) wymaga traktowania wszystkich osób pozbawionych wolności „z poszanowaniem przyrodzonej godności osoby ludzkiej”. Tak jak nie przypadkowo snuję niniejsze rozważania o zasadzie godności człowieka w związku ze sprawą *Kudła*, a więc sprawą osoby pozbawionej wolności, i to właśnie w kontekście warunków jej detencji.

Dodajmy, że wysforowanie przez Trybunał kategorii wolności przed kategorię godności człowieka rażąco się kłóci z porządkiem wartości przyjętym w uniwersalnym systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka, a obowiązującym i dobrowolnie przyjętym także dla potrzeb europejskiego systemu ochrony praw człowieka na bazie Konwencji. Przypomnijmy, że mocą ust. 1 preambuły Deklaracji, jednoznacznie potwierdzonego w ust. 1 jednobrzmiącej preambuły MPPC, „uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków rodziny ludzkiej stanowi podstawę wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie”. To ona jest podstawą wolności i demokracji, to ona jest wartością pierwotną i naczelną, nie odwrotnie!

Jako podmiot chronionej godności wskazywana jest w stosowanych przez Trybunał formułach „osoba” (*person*), „jednostka” (*individual*) czy po prostu „skarżący” (*applicant*), i w związku z tym mowa jest o „jego godności” (*his dignity*), „jej godności” (*her dignity*) lub także „jego lub jej godności” (*his or her dignity*)⁵⁹, spotyka się też użycie liczby mnogiej: „więźniowie” – „ich godność” (*their dignity*)⁶⁰. Zdarza się, że sędziowie podkreślają, iż chodzi o ochronę godności konkretnych osób, a nie o jakąś „godność abstrakcyjną”. To niby prawda, bo przecież Trybunał rozpatruje skargi właśnie konkretnych osób i pod ich adresem kieruje swoje rozstrzygnięcia. Z drugiej jednak strony chodzi o poszukiwanie i ustalenie zasady, która znajduje zastosowanie do tej konkretnej osoby, ale znajdzie też zastosowanie do każdej innej osoby w identycznej czy analogicznej sytuacji.

Jest bowiem godność uniwersalną, powszechną przynależnością człowieka; służy w swym pryncypialnym wymiarze godności osobowej każdemu i ja-

⁵⁹ Por. m.in. sprawy: *Kudła v. Poland* z 2000 r., pkt 94; *Valasinas v. Lithuania* z 2001 r., *Khlaifia and Others v. Italy* z 2016 r., pkt 102, 159 i 184; *Muršić v. Croatia* z 2016 r., pkt 98; *Ananyev and Others v. Russia* z 2012 r., pkt 141.

⁶⁰ Por. m.in. sprawy: *Musiał v. Poland* z 2009 r., pkt 86; *Wenerski v. Poland* z 2009 r., pkt 55; *Kaprykowski v. Poland* z 2009 r., pkt 59; *Wierzbicki v. Poland* z 2010 r., pkt 54; *Hajoł v. Poland* z 2010 r., pkt 59.

kiemukolwiek człowiekowi, a zarazem wszystkim ludziom, owym – by przypomnieć formuły podstawowych dokumentów uniwersalnych – „wszystkim członkom rodziny ludzkiej”. Służy konkretnej osobie pozbawionej wolności, ale zarazem każdej innej i wszystkim takim osobom, wszystkim więźniom, także tym skazywanym na „nieredukowalne dożywocie” czy – jak to ujmuje M. Lubiszewski – „dożywotnie dożywocie”.

Oddziaływanie godności skojarzy się nieraz z problemem równości i niedyskryminacji, a więc także z potrzebą uwzględnienia art. 14 Konwencji. Komisja w raporcie w sprawie *East African Asians v. the United Kingdom* z 1973 r. zwróciła uwagę na to, że „środek, nie polegający na znęcaniu się fizycznym, jednak upokarzający ze względu na kategorię, status, opinię czy charakter, może stanowić «traktowanie poniżające»”, a „dyskryminacja ze względu na rasę może stanowić tego rodzaju okoliczność”⁶¹.

W słowackich sprawach dotyczących sterylizacji Trybunał co prawda uznał, że nie da się ustalić, jakoby sterylizacja skarżących „była częścią zorganizowanej polityki bądź że postępowanie personelu szpitalnego było świadomie rasowo motywowane”; niemniej jednak odnotował, że „niedostatki w prawie i w praktyce co do sterylizacji godziły w szczególności w członkinię wspólnoty romskiej”⁶².

Trzeba by więc stwierdzić, że także w kontekście wymogów godności i równości oraz ich relacji wzajemnej Trybunał nie wypracował żadnej usystematyzowanej koncepcji. Poszukuje on zazwyczaj pragmatycznego rozwiązania, nie bacząc specjalnie na leżące u podłoża danej sprawy wartości ani na stające w ich ochronie zasady, w tym także nie przejmując się specjalnie wartością godności osoby ludzkiej.

W wyroku w sprawie *Wiktorko v. Poland* z 2009 r. Trybunał – bez jakiegokolwiek negatywnego komentarza – mówił o zarzucie skarżącej, że „została brutalnie potraktowana i rozebrana do naga przez personel izby w sposób, który ją upokorzył i naruszył jej prawo do szacunku i godności osoby ludz-

⁶¹ Sprawa *East African Asians v. the United Kingdom* z 1973 r., pkt 102. Komisja dodała, że: „Publiczne wyodrębnienie grupy osób celem odmiennego ich potraktowania ze względu na rasę może być uznane za poniżające”; dotyczy to wschodnioafrykańskich Azjatów, którzy w rezultacie «polityki afrykanizacji» zostali sprowadzeni do statusu «obywateli drugiej kategorii».

⁶² Sprawa *I.G and Others v. Slovakia* z 2012 r., pkt 165. W pkt 166 mowa jest o „członkiniach sensytywnej wspólnoty romskiej”. Trybunał nie badał jednak sprawy z punktu widzenia art. 14 EKPC. Por. tamże, pkt 167. Por. też w wyroku w sprawach: *V.C. v. Slovakia* z 2011 r., pkt 177–178; *N.B. v. Slovakia* z 2012 r., pkt 121–122.

kiej”⁶³. W swej opinii odrębnej do wyroku w sprawie *Khamtokhu and Aksenchik v. Russia* z 2017 r. sędzia K. Turković stwierdziła, że „prawo do ludzkiej godności miało wpływ na to, że dożywotne pozbawienie wolności jest obecnie uważane za dopuszczalne w Europie tylko pod pewnymi warunkami” (*the right to human dignity has had an impact in that life imprisonment is now considered acceptable in Europe only under certain conditions*)⁶⁴.

Trybunał – w odróżnieniu od Europejskiego Komitetu Praw Socjalnych (EKPS) – nie wypowiedział się w kwestii ewentualnego istnienia autonomicznego prawa człowieka do godności ludzkiej⁶⁵.

Zazwyczaj Trybunał mówił o wymogu czy obowiązku poszanowania „godności ludzkiej” (*human dignity*) danej osoby czy osób⁶⁶, przyjmował za kryterium „ingerencji w godność ludzką” (*interferences with human dignity*) bądź jej naruszenie⁶⁷ albo „brak poszanowania jej lub jego godności czy jej umniejszania” (*lack of respect for or diminishing his or her human dignity*)⁶⁸, akcentował też ochronę „godności osoby i integralności fizycznej” (*a person's dignity and physical integrity*)⁶⁹. Postrzegał też poszanowanie godności i integralności fizycznej osoby jako „jeden z głównych celów art. 3” w ogóle⁷⁰ bądź jako „pojęcia chronione przez art. 3”⁷¹. W sprawie niemieckiej – aprobując, acz bez wła-

⁶³ Sprawa *Wiktorko v. Poland* z 2009 r., pkt 60.

⁶⁴ Zob. zgodna opinia odrębna sędziny K. Turković do wyroku ETPC w sprawie *Khamtokhu and Aksenchik* z 2017 r., pkt 11.

⁶⁵ Zob. sprawa *Conference of European Churches (CEC) v. the Netherlands*, Nr skargi 90/2013, decyzja EKPS odnośnie do dopuszczalności skargi z 1.7.2013 r., np. pkt 10, gdzie mowa o „prawach fundamentalnych, takich jak prawo do życia lub integralności fizycznej albo godności ludzkiej”. Podobnie w decyzji odnośnie do meritum skargi z 1.7.2014 r., np. pkt 115: „Komitet przypomina, że godność ludzka jest wartością podstawową i jest również rdzeniem prawa europejskiego praw człowieka”. Szerzej na ten temat T. Jasudowicz, Miejsce i rola kategorii godności osoby ludzkiej w systemie Europejskiej Karty Socjalnej, PiW 2015, Nr 1(11), s. 18–34.

⁶⁶ Zob. sprawy: *Kudła v. Poland* z 2000 r., pkt 94; *Khlaifia and Others v. Italy* z 2016 r., pkt 137; *Muršić v. Croatia* z 2016 r., pkt 100; *Bouyid v. Belgium* z 2015 r., pkt 90 *in fine*; *Wiktorko v. Poland* z 2009 r., pkt 51.

⁶⁷ Sprawa *East African Asians v. the United Kingdom* z 1973 r., pkt 102. Por. też Iwańczuk, pkt 50; *Wiktorko v. Poland* z 2009 r., pkt 54; *Orchowski*, pkt 127; *B.B.*, pkt 54; *Svinarenko and Slyadnev v. Russia* z 2014 r., pkt 138; *Bouyid v. Belgium* z 2015 r., pkt 103.

⁶⁸ Sprawy: *Ribitsch v. Austria* z 1995 r., pkt 38; *Bouyid v. Belgium* z 2015 r., pkt 101; *Svinarenko and Slyadnev v. Russia* z 2014 r., pkt 115.

⁶⁹ Sprawy: *Tyrer v. the United Kingdom* z 1978 r., pkt 33; *D. and Others v. Turkey* z 2006 r., pkt 49; *Aydin v. Turkey* z 1997 r., pkt 78; *N.B. v. Slovakia* z 2012 r., pkt 74.

⁷⁰ Sprawy: *Tyrer v. the United Kingdom* z 1978 r., pkt 33; *D. and Others v. Turkey* z 2006 r., pkt 51 *in fine*.

⁷¹ Sprawa *D. and Others v. Turkey* z 2006 r., pkt 49.

snego komentarza – uwzględnił stanowisko sądu krajowego, że „bezwzględna ochrona godności ludzkiej [...] stanowi również sedno art. 3 (*absolute protection of human dignity* [...]) also lays at the heart of Article 3)”⁷².

Z przeprowadzonego przeglądu orzecznictwa Trybunału na kanwie art. 3 Konwencji, jednoznacznie wynika, że Trybunał potrafił wykraczać poza perspektywę samego tego artykułu i kojarzyć godność ludzką z „samą istotą Konwencji”. Co prawda, w wiodącym pod tym względem wyroku w sprawie *Pretty v. the United Kingdom* z 2000 r. poczynił stwierdzenie, że „samą istotą Konwencji jest poszanowanie godności ludzkiej i wolności ludzkiej” w części wyroku zajmującej się zarzutem naruszenia art. 8 Konwencji⁷³, potem jednak wielokrotnie to potwierdzał już na kanwie art. 3 Konwencji⁷⁴.

Trybunał nigdy gruntownie nie wyjaśnił, co należy rozumieć przez ową „istotę Konwencji”. Owszem, nawiązywał czasem do wartości demokratycznego społeczeństwa, a w wyroku w sprawie *Muršić v. Croatia* z 2016 r. zdecydowanie stwierdził, że „zakaz tortur oraz niehumanitarnego bądź poniżającego traktowania lub karania jest wartością cywilizacyjną ściśle związaną z poszanowaniem godności ludzkiej”⁷⁵.

Dość niespodziewanie i bez jakichkolwiek dodatkowych wyjaśnień Trybunał w wyroku w sprawie *Kupczak v. Poland* z 2011 r., niejako przypominając standard z wyroku *Kudła*, stwierdził, że „zgodnie z art. 3 Konwencji państwo musi zagwarantować, aby dana osoba przebywała w areszcie w warunkach pozostających w zgodzie z **zasadą poszanowania ludzkiej godności** [...]”⁷⁶ [podkr. T.J.].

Pewne nadzieje można było wiązać z wyrokiem w sprawie *Bouyid v. Belgium* z 2015 r., w którym Trybunał uwzględnił problem godności ludzkiej w szerszej perspektywie, potwierdzając, że „poszanowanie godności ludzkiej wchodzi w skład samej istoty Konwencji” i trafnie spostrzegając, iż „Konwencja nie wzmiankuje tej koncepcji” oraz że „słowo «godność» pojawia się w wielu międzynarodowych i regionalnych tekstach i instrumentach”⁷⁷. Tyle i tylko tyle.

⁷² Sprawa *Gäfgen v. Germany* z 2010 r., pkt 120.

⁷³ Sprawa *Pretty v. the United Kingdom* z 2002 r., pkt 65.

⁷⁴ Por. sprawy: *Vinter and Others v. the United Kingdom* z 2013 r., pkt 113 *in fine*; *Bouyid v. Belgium* z 2015 r., pkt 89; *Öcalan v. Turquie* z 2014 r., No. 2, pkt 113 akapit II; *Svinarenko and Slyadnev v. Russia* z 2014 r., pkt 138, por. też pkt 118.

⁷⁵ Sprawa *Muršić v. Croatia* z 2016 r., pkt 98 *in fine*.

⁷⁶ Sprawa *Kupczak v. Poland* z 2011 r., pkt 59.

⁷⁷ Sprawa *Bouyid v. Belgium* z 2015 r., pkt 89.

Sędziowie mniejszości we wspólnej, częściowo rozbieżnej opinii odrębnej, owszem, potwierdzili, że „jakikolwiek uciekanie się do siły fizycznej, które nie stało się ściśle konieczne z racji postępowania danej osoby, pomniejsza godność ludzką”, ale uczynili to, wyraźnie odrzucając „odwoływanie się do szczegółowych spostrzeżeń o godności ludzkiej zawartych w części wyroku zajmującej się tekstami, instrumentami i dokumentami międzynarodowymi”, zwłaszcza że ich zdaniem „większość nie daje żadnych wskazań co do tego, jak ma być rozumiane pojęcie godności ludzkiej” i zamiast „ustalić doktrynę”, „w rzeczywistości niewiele wyjaśnienia oferuje czytelnikowi”⁷⁸.

Wydaje się, że to stwierdzenie trzech sędziów można by przyjąć za konkluzję niniejszego opracowania. Owszem, Trybunał w swoim orzecznictwie na kanwie art. 3 Konwencji posługuje się kategorią godności ludzkiej, wymagając – zgodnie z pkt 94 wyroku w sprawie *Kudła* – jej poszanowania w warunkach detencji. Owszem, znacząco standard ten wzbogaca, formułując bardziej detaliczne wymogi w kontekście różnorodnych splotów sytuacyjnych czy w związku ze stosowaniem rozmaitych środków detencyjnych. Nigdy jednak nie sprecyzował swojego sposobu rozumienia „pojęcia godności ludzkiej” ani nie „ustalił doktryny”, w szczególności nigdy nie pokusił się o zakreslenie obszaru i modalności jej zastosowania, nie określił też jej charakteru prawnego, zwłaszcza jako – tytułowej tutaj – „zasady godności człowieka”.

Wobec powyższego rozważania na temat zasady godności człowieka w porządku prawnym Konwencji muszą zostać zakończone pesymistycznym wnioskiem: orzecznictwo strasburskie na kanwie art. 3 Konwencji nie pozwala na rozsądną rekonstrukcję tej zasady. Nie składam jednak broni. Uważam, że jest moim obowiązkiem – już poza ramami niniejszego opracowania – zbadać orzecznictwo strasburskie na kanwie pozostałych praw w Konwencji chronionych, jak również udowodnić bogate i ożywcze obowiązywanie kategorii przyrodzonej godności osoby ludzkiej w systemie ochronnym EKPC, pomimo – pozornego moim zdaniem – milczenia Konwencji w tym względzie.

⁷⁸ Zob. wspólna, częściowo rozbieżna opinia odrębna sędziów: V.A. De Gaetano, P. Lemmensa i P. Mahoneya, pkt 4.